

**ДОКЛАД НА
ХОЛАНДСКИЯ ИНСТИТУТ ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА
(SIM) ЗА СЪОТВЕТСТВИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО
ЗАКОНОДАТЕЛСТВО И ПРАКТИКА С ЕВРОПЕЙСКИТЕ
СТАНДАРТИ, ОТНАСЯЩИ СЕ ДО ПРИЛАГАНЕТО НА ЧЛ.
2 И ЧЛ. 3 ОТ ЕВРОПЕЙСКАТА КОНВЕНЦИЯ ЗА ЗАЩИТА
ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ОСНОВНИТЕ СВОБОДИ***

София, Април 2004

Докладът се издава в рамките на проекта “Гражданското общество в подкрепа на стабилната политика на България за гаранции по правата на човека”, финансиран от програма МАТРА на Министерството на външните работи на Холандия. Партньори по проекта са Холандският център по правата на човека (SIM), Националният институт по правосъдие и Фондация “Български адвокати за правата на човека”.

ЧЛЕН 2: ПРАВО НА ЖИВОТ

“1. Правото на живот на всеки се защитава от закона. Никой не може да бъде умислено лишен от живот освен в изпълнение на съдебна присъда за извършено престъпление, за което такова наказание е предвидено в закона.

2. Лишаването от живот не се разглежда като противоречащо на разпоредбите на този член, когато то е резултат от употреба на сила, призната за абсолютно необходима:

- a) при защитата на което и да е лице от незаконно насилие;*
- b) при осъществяването на законен арест или при предотвратяване на бягството на лице, законно лишено от свобода;*
- c) при действия, предприети в съответствие със закона, за потушаване на бунт или метеж.”*

А. Негативният аспект на задължението

Държавата, в лицето на своите органи и длъжностни лица, е длъжна да се въздържа от незаконно лишаване от живот.

Член 2 гарантира правото на живот и регламентира обстоятелствата, при които лишаването от живот може да бъде оправдано. Тази фундаментална разпоредба не може да бъде дерогирана по реда на [чл. 15](#) от Конвенцията в мирно време. Заедно с чл. 3, тя съхранява една от основните ценности на демократичните общества в Съвета на Европа. Ето защо и обстоятелствата, при

---

* Материалът е подготвен и предоставен от Фондация *Български адвокати за правата на човека*, като част от диск „Сборник материали по правата на човека”, издаден от НИП през 2007 г.

Отразява състоянието на законодателството и практиката към м. април 2004 г.

които е оправдано лишаването от живот, следва да се тълкуват ограничително. Целта и предметът на Конвенцията, изисква също такава тълкуване и прилагане на чл. 2, което да дава практически и ефективни гаранции.

При разглеждането на негативния аспект на задълженията, до сега Европейският съд по правата на човека е изхождал от стандарта за “доказване извън всякакво съмнение” (виж в тази връзка: делото *Курт с/у Турция*¹). В практиката на Американската комисия за правата на човека, обаче, той е неприемлив за такива случаи. “Държавите не се изправят ... като подсъдими в наказателен процес. Целта на международното право за защита на човешките права не е да накаже лицата, виновни в извършване на нарушения, а по-скоро да защити жертвите и да уреди обезщетяването на вредите, причинени от действията на отговорните държави.”

Предоставената от закона защита, обаче, е реална само когато законът наистина се прилага. Ето защо неразкриването на извършителя и липсата на обвинение от страна на властите срещу причинилия незаконно лишаване от живот, по принцип се подлага на внимателен преглед от институциите в Страсбург. Първото изречение на чл. 2, ал. 1 ЕКПЧ налага на държавата не само да се въздържа от умишлено и незаконно лишаване от живот, но и да предприема съответни стъпки за опазване на живота на всички под нейната юрисдикция. Взети заедно, чл. 2 във връзка с чл. 1 от Конвенцията, изискват от държавата определени мерки, които да “осигурят” ефективното упражняване на правото на живот. Задължението има и процесуален аспект - минимални изисквания за механизъм за публично и независимо разследване на обстоятелствата, свързани с лишаване от живот от страна на държавни служители.

Б. Позитивният аспект на задължението

Държавата, в лицето на своите органи и длъжностни лица е длъжна да предприеме всички необходими позитивни мерки, за да гарантира запазването на живота на всеки в рамките на своята юрисдикция

За да е възможно ефикасното разглеждане на индивидуалните жалби до ЕСПЧ, държавите следва да предоставят необходимите улеснения за подобаващото им ефективно разглеждане. За случаите, в които жалбоподателят обвинява държавни служители в нарушение е естествено понякога единствено ответното правителство да има достъп до информацията, годна да потвърди или отхвърли тези обвинения. Отказът на едно правителство да предостави информацията, с която разполага - без съответно удовлетворително обяснение, не само може да доведе до заключения в подкрепа на твърденията на жалбоподателя, но може и да се отрази отрицателно на оценката относно спазването на задълженията на ответната държава по [чл. 38, ал. 1, б. “а”](#) от Конвенцията. Същото важи и за забавата при представянето на такава информация.

За да се приеме за основателно твърдение за неизпълнение на позитивното задължение за защита на правото на живот, следва да се установи, че ***в момента на реална и непосредствена опасност за живота на определен индивид или индивиди от престъпни посегателства на трети лица, властите са знаели или е трябвало да знаят за съществуването ѝ, както и че те не са взели***

---

¹ *Kurt v. Turkey*, решение от 25.05.1998 г

предвидените в правомощията им мерки, от които е можело разумно да се очаква, че биха предотвратили тази опасност. Достатъчно е жалбоподателят да установи, че властите не са направили всичко, което разумно би могло да се очаква, за да се избегне реалната и непосредствена опасност за живота, за която те са знаели или е трябвало да знаят.

По делото *Осман с/у Обединеното кралство*². ЕСПЧ постанови, че задължението на държавата без съмнение **надхвърля основното задължение за гарантиране на правото на живот чрез приемането на ефективни наказателноправни норми, възпиращи извършването на престъпления против личността, подкрепени с механизъм за опазване на общественя ред, който да предотвратява, препяства и санкционира нарушенията на тези норми.** С оглед на фундаменталното естество на правото по чл. 2, било е достатъчно за жалбоподателя да посочи, че властите не са сторили всичко, което е било разумно да се очаква от тях, за да избегнат реалната и непосредствена опасност за живота, за която те са знаели или е трябвало да знаят.

По делото *Акташ*³, Съдът е постановил, че лишените от свобода лица са в уязвима позиция и властите имат задължението да ги защитават. **Ето защо, когато лицето е задържано в добро здраве, а при освобождаването му се окаже, че има наранявания, държавата носи тежестта да предостави убедително обяснение за начина, по който те са били причинени. Задължението на властите да следят за третирането на задържаното лице е особено строго, ако лицето почине или изчезне след задържането.** Когато подобна информация е известна единствено или почти изцяло само на властите - какъвто е случаят при лица, намиращи се под техен контрол, се пораждат необорими фактически презумпции относно нараняванията или смъртта, причинени по време на задържането.

В. Процесуалният аспект на задължението

Държавата е длъжна да осигури законови процедури за провеждането на ефективно служебно разследване и да ги прилага във всички случаи. Тези процедури трябва да съдържат точни правила за доказване всякога, когато едно лице е лишено от живот в резултат от употреба на сила.

По делото *МакКер*⁴ са възникнали въпроси във връзка с прикриването на доказателствата за твърдяна политика на употреба на оръжие с цел отнемане на живот, които не били обсъдени в рамките на наказателния процес. Решаваният въпрос при разследването на извършено от държавен служител убийство, е дали то е било годно да доведе до разкриването и наказването на отговорните лица. Нормален и състезателен наказателен процес пред независим и безпристрастен съд следва да се преценява, като предоставящ най-солидните гаранции за ефикасна процедура за разкриване на фактите и ангажиране на отговорността.

Употребата на сила е допустима само когато е абсолютно необходима

² *Osman v. The United Kingdom*, решение от 28.10.1998 г.

³ *Aktas v. Turkey* решение от 24.04.2003

⁴ *McKerr v. The United Kingdom*, решение от 4.05.2001

Втората алинея на чл. 2 изброява три случая, в които лишаването от живот не е забранено по силата на ал. 1 и е причинено от употреба на сила с определена цел. Член 2 обхваща не само съзнателно отнемане на живот, но и ситуации, в които “употребата на сила” е разрешена и без това да е било целен резултат. Дали употребата на смъртоносна сила е била непреднамерена или съзнателна, обаче, е само един от факторите, които трябва да се имат предвид при преценката на нейната необходимост. Всяка употреба на сила трябва да не надвишава “абсолютно необходимата” за постигане на една или повече от целите, посочени в подточки от (а) до (с). Употребата на термина “абсолютно необходима” показва, че преценката е по-строга от обичайния тест за преценка дали действията на държавата са били “необходими в едно демократично общество” – приложим по [чл. 8 до чл. 11](#) от Конвенцията.

Употребената сила следва да е строго пропорционална на постигането на законната цел. Не е пропорционална и не може да служи за оправдание на евентуалното лишаване от живот употребата на сила при задържане на лице, което не оказва съпротива и не се опитва да избяга, а само отказва да предостави някакви сведения. Така, употребата на сила, довела до причиняване на смърт при преследване на избягал затворник или задържане на лице, от което не се очаква да представлява сериозна опасност, няма да бъде оправдана. Освен в предвидените изключителни случаи, чл. 2.2. забранява каквато и да е употреба на сила, способна да причини смърт.

По отношение на съответствието на българското законодателство с тези изисквания, следва да се отбележи, че предвидените в чл. 78 и чл.79 от ЗМВР възможности за употреба на сила, оръжие и помощни средства са твърде широки. По делото [МакКен](#)⁵, където става дума за подозрения в тероризъм, Европейският съд се е произнесъл пределно ясно, че когато употребата на сила е довела до смърт, въпросът не е дали е имало намерение за отнемане на живот, а дали употребената сила е била непропорционална.

Основните принципи на ООН за употребата на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи също предвиждат подобни изисквания:

Т.9. “Правоприлагащите органи са длъжни да не употребяват огнестрелно оръжие срещу граждани, освен в случаите на неизбежна отбрана при непосредствена заплаха от смърт или сериозно нараняване, за предотвратяване извършването на особено тежко престъпление, включващо сериозна заплаха за живота, за арестуването на лице, представляващо такава заплаха и оказващо съпротива, или за предотвратяване бягството на такова лице и то само в случай, че по-леките мерки са недостатъчни за постигането на тези цели. Във всички случаи, умишлена и фатална употреба на огнестрелно оръжие е допустима единствено, ако тя е абсолютно неизбежна за защитата на живота.”

Задължение за разследване на обстоятелствата при твърдения за противозаконно отнемане на живот

---

⁵ *McCann v. The United Kingdom*, решение от 27.09.1995 г.

По делото *Финукане с/у Обединеното кралство*⁶, Съдът приема, че за да е ефективно разследването на незаконно лишаване от живот от държавни служители, по принцип е необходимо извършващите и отговорни за разследването лица, да са независими от замесените в разследваните събития. Това означава не само липса на йерархична или институционална връзка, но и практическа независимост.

Изискването за **“всеобхватно, безпристрастно и независимо разследване”** (*МакКен и други*, §§ 161-163; *Кайа с/у Турция*⁷, § 105 и *Чакици с/у Турция*⁸, § 86) е припомнено и в §§ 136 и сл. от Съда по делото [Ангелова с/у България](#):

“137. Основната цел на такова разследване е да се осигури ефективно прилагане на националните закони, които защитават правото на живот и - когато са замесени лица, представляващи държавата или държавни институции - да се постигне търсенето на отговорност от тях за смърт, причинена при обстоятелства за които те отговарят (виж например, *mutatis mutandis*, *Илхан срещу Турция*⁹, § 63).

138. Може най-общо да се каже, че за да бъде ефективно разследването в случаи на твърдения за незаконно отнемане на живот от страна на представители на държавата, е необходимо онези лица, които са отговорни и провеждат разследването, да са независими от замесените в събитията (виж например решението по делото *Гюлеч срещу Турция*¹⁰, §§ 81-82 и *Йогур срещу Турция*¹¹, §§ 91-92). Това означава не само липса на йерархична или институционална връзка, но и практическа независимост...

139. Разследването трябва да е и ефективно, в смисъл, че трябва да води към идентифицирането и наказването на отговорните лица. Това не е задължение за резултат, а за средства. Властите трябва да са предприели онези разумни стъпки, които са достъпни, за да се съберат доказателствата по случая включително, *inter alia*, свидетелски показания, съдебномедицински експертизи и в съответните случаи – аутопсия, която дава пълна и акуратна картина на нараняванията и обективен анализ на клиничните находки, включително и на причините за смъртта. (виж *Салман, Танрикулу срещу Турция, Гюл срещу Турция*, §89).

Всеки недостатък на разследването, който подкопава годността му да установи причините за смъртта или отговорното лице, рискува да го направи несъответстващо на този стандарт.

140. Трябва да съществува и допълнителен елемент на обществено наблюдение върху разследването или върху неговите резултати, за да се осигури отговорност както на практика, така и на теория; за да се поддържа обществената убеденост, че властите се придържат към върховенството на закона, както и за да се предотврати създаването на впечатление за тайно споразумение или за толерантност към незаконни действия. Нивото на обществено наблюдение може да варира в различните случаи. Във всички случаи, обаче, най-близките на жертвата следва да

⁶ *Finucane v. The United Kingdom*, решение от 1.07.2003г.

⁷ *Kaya v. Turkey* решение от 19 февруари 1998, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-I

⁸ *Çakıcı v. Turkey* [GC], no. 23657/94, ECHR 1999-IV

⁹ *Ilhan v. Turkey* [GC], no. 22277/93, ECHR 2000-VII

¹⁰ *Güleç v. Turkey* решение от 27 юли 1998г., *Reports* 1998-IV

¹¹ *Ögur v. Turkey* [GC], no. 21954/93, ECHR 1999-III

участвуват в процедурите така, че да се осигури защитата на техните законни интереси.”

По делото *Начова и др. срещу България*, 26.02.2004, Съдът отбелязва, че *“доказателствата сочат, че извършващите ареста служители са имали ясното съзнание, че [жертвите] не са били въоръжени или опасни. Първо, служителите са знаели, че двамата са изтърпявали наказание във връзка с бягство от работа като наборни военнослужещи в Строителни войски. Освен това, поне двама от полицаите са познавали единия или и двамата мъже от предишен арест. Нищо от информацията, с която са разполагали полицейските служители, не е могло да предизвика у тях основателен страх от насилие от страна на [жертвите]. Във всички случаи, при срещата си с двамата мъже, полицейските служители, или поне [единият от тях] са видели, че те не са въоръжени и не показват никакви признаци на застрашително поведение. Те, обаче са пренебрегнали тези обстоятелства и опитвайки се да предотвратят бягството им са стреляли по тях и са ги ранили смъртоносно.*

Съдът счита, че в светлината на императивната необходимост да се запази живота като фундаментална ценност, преследваната законна цел - арест, не може да оправдае подлагането на човешки живот на риск, когато беглецът не представлява заплаха за никого и е извършил нарушение, което не е свързано с насилие. Всеки друг подход би бил несъвместим с всеобщо възприетите в днешно време основни принципи на демократичните общества.”

По съответствието на българския закон с тези изисквания, по делото *Начова*, Съдът отбелязва, че, *“разпоредбите регламентиращи употреба на огнестрелно оръжие от Военна полиция не са обнародвани, не поставят употребата на огнестрелно оръжие в зависимост от преценка на обстановката, и най-важното – не изискват преценка на характера на извършеното от беглеца престъпление и на заплахата, която той представлява. Тези разпоредби позволяват употребата на оръжие за задържането на всеки дребен престъпник.*

Въпреки че българският Върховен съд, позовавайки се на правната доктрина, е приел, че наказателното право съдържа изискване за пропорционалност, въпросът не е ясно уреден и тълкуването на Върховния съд изглежда не се прилага в практиката...Освен това, те не са обсъдили обстоятелствата, при които следва да се предвиди употреба на огнестрелно оръжие (ако изобщо такава е необходима), което изглежда се дължи на недостатъчна регламентация и на липса на адекватна подготовка (виж § 112 Начова срещу България)

В случая *Начова*, не е повдигнато обвинение, тъй като приложимите разпоредби относно употребата на оръжие са били спазени. Европейският съд, обаче е приел, че някои от тези констатации са спорни и не дават основание да се заключи, че употребената сила е била *“абсолютно необходима”*, както и че *“разследването на смъртта е опорочено, тъй като не е бил приложен стандарта за “абсолютно необходим”, изискван от чл. 2.2.”*

Независимо от останалите вътрешноправни средства за защита, [чл. 13](#) от Конвенцията налага и задължение за държавите винаги да провеждат изчерпателно и ефикасно разследване от описания по-горе характер. Още повече, по делото [Великова](#) /решение от 18.05.2000/, Съдът изрично отбелязва: че **“възмездието за нарушение по чл. 2 не може да се изчерпи само и единствено с присъждането на обезщетение за причинените вреди”**. Въпреки това, по делото [Ангелова](#), 13.06.2002, Съдът отново констатира неадекватност на разследването. В решението си по делото *Начова срещу България*, Съдът посочва, че поведение от страна на властите – на което Съдът вече е обърнал внимание по предишни дела срещу България (виж *Великова* и *Ангелова*) – **“поражда особена тревога, тъй като хвърля сериозни съмнения върху обективността и безпристрастността на участващите следователи и прокурори.”**

От повторемостта на изводите по тези няколко български дела /*Великова*, *Ангелова* и *Начова*/, могат да се породят съмнения относно изпълнението на задължението на ответната държава да спазва решенията на ЕСПЧ.

Основните принципи на ООН относно употребата на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи, също изискват властите да **“действат пропорционално на тежестта на престъплението и на преследваната законосъобразна цел”** (т. 5) и задължението им **“да предприемат мерки, за да гарантират, че употребата на сила и огнестрелно оръжие от страна на правоприлагащите органи, ако представлява произвол или злоупотреба, ще се наказва като престъпление съгласно техния закон”** (т. 7). Националните правила и разпоредби относно употребата на огнестрелно оръжие следва да **“гарантират, че огнестрелните оръжия ще се използват само при съответните обстоятелства и по начин, който би намалил риска от причиняването на ненужни вреди”**. Съгласно т. 23 от Принципите, жертвите или техните семейства трябва да имат достъп до независим процес, **“включително съдебен процес.”** По-нататък, т. 24 предвижда:

“Държавите и правоприлагащите органи следва да гарантират, че от висшестоящите длъжностни лица ще бъде потърсена отговорност, ако същите са знаели или е трябвало да знаят, че подчинените им правоприлагащи органи прибегват или са прибегнали до незаконна употреба на сила и огнестрелно оръжие, и не са предприели всички необходими мерки в рамките на правомощията си, за да предотвратят, преустановят или докладват за такава употреба.”

Принципите на ООН относно ефективното предотвратяване и разследване на правно неуредените и произволни екзекуции и екзекуциите без спазване на предвидената процедура, приети на 24 май 1989 г. с Резолюция 1989/65 на Икономическия и социален съвет също изискват (т. 11) **“В случаите, в които установените процедури за разследване са неадекватни поради некомпетентност или пристрастие, поради значимостта на проблема или поради очевидното наличие на модел на злоупотреби, а също и в случаите, когато семейството на жертвата е направило оплакване във връзка с такава неадекватност или на други съществени основания, държавите се задължават да извършат разследване чрез независима комисия за разследване или чрез друга подобна процедура. Членовете на такава комисия следва да бъдат избирани между лица, известни със своята безпристрастност, компетентност и**

независимост. По-конкретно, те следва да бъдат независими от всякакви институции, органи или лица, които могат да бъдат обект на разследването. Комисията следва да има правомощието да получава всякаква необходима за разследването информация и следва да проведе разследването в съответствие с настоящите Принципи.”

(Т. 17) *“Относно методите и констатациите на такова разследване следва да се изготви писмен доклад в разумен срок. Докладът следва да бъде оповестен веднага и трябва да съдържа обхвата на разследването, процедурите, методите, използвани за оценка на доказателствата, и заключенията и препоръките, основани на фактическите констатации и приложимия закон...”*

В резултат на обсъжданията на доклада, изготвен от Български адвокати за правата на човека с български магистрати, считаме, че въпреки решенията на Съда по делата *Асенов*, *Ангелова*, *Великова* и *Начова* и въпреки някои изменения на НПК от 2003 година, на практика няма промяна в реда и производството за констатиране и търсене на отговорност за полицейско насилие. Нещо повече, след постановяването на някои от тези решения, възможността на пострадалите или на техните близки да участвуват в разследването е била допълнително ограничена. Разследването на сигнали за нарушение на права, които се твърди, че са извършени от служители на МВР, продължава да се извършва от военна прокуратура, която нерядко насочва проверката на фактите към онези институции, от които гражданинът се оплаква. Тази практика е в пълно противоречие със съдебната практиката на Съда относно абсолютния характер на чл. 2 и чл. 3 във връзка с чл. 1 и чл. 13. Правото да се подават оплаквания срещу малтретиране трябва да бъде признато от националното законодателство, а жалбите трябва да бъдат разглеждани своевременно и безпристрастно от компетентен независим орган.

Обстоятелството, че иницирането на разследването е във властта единствено на прокуратурата, а решението за прекратяването или спирането им се обжалват само пред горестоящия прокурор и не подлежат на съдебен контрол (уредба, частично променена наскоро), са пример за несъответствие на съществуващите гаранции с обсъждания по-горе стандарт. Изискването на чл. 388 от НПК военните съдилища да разглеждат делата с подсъдимими полицейски служители също поставя под въпрос съответствието на тази норма със стандарта за независимото разследване. Уместно е да се обсъди идеята за възстановяване на компетентността на общите (цивилни) съдилища.

Очевидно нормата на чл. 362, ал. 1, т. 4, във връзка с чл. 359 от НПК е приета с оглед предоставянето на вътрешноправни средства и гаранции за защита срещу вече установени нарушения. Тя обаче, не е достатъчно ясна и категорична, тъй като предвиденото възобновяване във връзка с решение на ЕСПЧ може да се иска само ако констатираното нарушение **“има съществено значение за делото”**.

Българското законодателство се нуждае от промени в случаи на твърдения за нарушения на чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията. Необходими са не само мерки за предотвратяване и наказване на престъпното лишаване от живот изобщо, но и стъпки за предотвратяване на такива действия от страна на силите за сигурност. И накрая, следва да се предвидят ефективни

възможности и процедури за изчерпателното и всеобхватно разследване на случаите, когато се поставя под въпрос спазването на чл. 2 от Конвенцията.

Необходимостта от такива промени става още по-належаща след решението по делото *Начова*. В него Съдът отбелязва, че **“правото на живот по чл. 2 от Конвенцията и забраната на дискриминацията като цяло и в частност на расовата и етническата дискриминация по чл. 14, отразяват основни ценности на демократичните общества в Съвета на Европа. Мотивираните от етническа омраза актове, които водят до лишаване от живот, подкопават устоите на тези общества и изискват особена бдителност и ефективен отговор от страна на властите. ..**

Съдът припомня, че при съмнения, че актът на насилие е бил предизвикан от расистки нагласи от особена важност е официалното разследване да се извърши енергично и безпристрастно, предвид необходимостта да се отстоява постоянно обществената нетърпимост към расизма и етническата омраза и да се поддържа увереността на малцинствата в способността на властите да ги защитават от заплахата от расистко насилие.

Спазването на позитивните задължения на държавата по чл. 2 от Конвенцията изисква от националната правна система способност да демонстрира прилагането на наказателния закон спрямо онези, които незаконосъобразно са лишили някого от живот, независимо от расовия или етническия произход на жертвата. (виж и решението *Менсън и др. срещу Великобритания*¹²)

Според Съда, в случая *Начова* са **“останали без разглеждане определени факти, които ... да доведат до разследването на възможни расистки подбуди. Следствието не е обърнало внимание на факта, че един полицейски служител е стрелял с автомат в населено място – циганската махала на с. Лесура – срещу двама невъоръжени, ненасилствено настроени бегълци, и че единият от тях е бил ранен в гърдите, а не в гърба (което предполага, че той може би се е обърнал, за да се предаде). Използваната сила във всички случаи е била непропорционална и ненужна.”**

Съдът е приел, че **“третирането на расово мотивираното насилие и бруталност на равни нива със случаи, в които няма расистки мотиви и затваряне на очите пред специфичния характер на актове с особено разрушителен ефект спрямо основните човешки права.” ... “за да се запази доверието в полицейските органи, държавите страни по Конвенцията трябва да осигурят гаранции, че разследването на употребата на сила както по закон, така и на практика разграничава употребата на прекомерна сила от убийството на расова основа.”**

Съдът е приел, че **“всяко доказателство за употреба на расистки изрази от страна на правопривагащи органи по време на операция, включваща употреба на сила срещу лица от етническо или друго малцинство е силно релевантно към въпроса, дали е налице незаконосъобразно, мотивирано от омраза насилие. Когато такова доказателство бъде открито по време на разследването, то трябва да бъде проверено, и ако бъде потвърдено, трябва да предизвика внимателно разследване на всички факти с цел разкриване на всички възможни расистки подбуди. В случая това не е било сторено.”** Въз

¹² *Menson and Others v. the United Kingdom* (dec.), no. 47916/99, ECHR 2003-V

основа на изложеното, Съдът е приел, че властите не са изпълнили задължението си по чл. 14 от Конвенцията, разгледан заедно с чл. 2, да предприемат всички възможни действия, за да установят, дали в събитията може да са били намесени дискриминационни нагласи.

Чл. 3 ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО ИЛИ УНИЗИТЕЛНОТО ОТНАСЯНЕ ИЛИ НАКАЗВАНЕ

“Никой не може да бъде подложен на изтезания или нечовешко или унизително отнасяне или наказание.”

Както и по чл. 2, държавата е длъжна да предприема позитивни мерки, за да предпази индивидите от забранено от чл. 3 третиране. Това задължение има две последици. Първо - позитивни мерки, за да гарантират, че стандартите при задържането в затворите и държавните институции отговарят изцяло на изискванията на чл. 3. Позитивните мерки включват обучение на полицейските служители, които отговарят за арестите и задържането на заподозрени. Държавните органи също така са длъжни да предприемат превантивни мерки, за да предотвратят повтарянето на случаите на малтретиране в нарушение на чл. 3. В допълнение, националните власти следва да предоставят адекватно медицинско обслужване и материална база, за да посрещнат специалните нужди на затворниците и пациентите със здравословни проблеми.

Позитивните задължения рефлексират най-съществено върху правото на физическа и психическа неприкосновеност и включва дори правото на индивидите да бъдат защитени от нападение или тормоз от страна на други частни лица. Този така наречен ефект върху отношенията между частни лица вече е изцяло възприет в практиката на институциите от Страсбург. Прецедентът в тази посока беше установен с решението по делото *A. срещу Обединеното кралство*¹³, където Съдът реши, че държавата-ответник е нарушила чл. 3, тъй като социалните служби не са предприели необходимите превантивни действия срещу баща, който малтретирал своя заварен син.

Може да се приеме, че източниците на подобен риск вече са най-различни - частни лица, терористи, групировки, комуни, закрити частни клубове и др., несвързани с властите места или лица. При това – за да се породи задължението, не е необходимо знанието на държавните органи да се установи именно към момента, в който е извършено нарушението в частната сфера.

Изтезание, нечовешко отнасяне и унизително отнасяне

Изтезанието се отличава от другите форми на малтретиране със *значително по-високото ниво на проявена жестокост - “преднамерено нечовешко отнасяне, причиняващо много сериозно и жестоко страдание” (Ирландия с/у Обединеното кралство*¹⁴, § 167), или *“утежнена форма на нечовешко отнасяне или наказание”*. Европейският съд за правата на човека, по принцип се е произнасял в съответствие с разгърнатата дефиниция на чл. 1 от [Конвенцията на ООН против изтезанията и другите форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание](#) от 1984 г. За разлика от ООН Конвенцията, в Страсбург ясно са очертали принципа, че източниците на риск може да включват и частни лица. Що се отнася до целите, въпреки липсата на

¹³ *A v. The United Kingdom, Reports 1998-VI* решение от 23.09.1998г.

¹⁴ *Ireland v UK*, решение от 17.01.1978г.

изискване за определена цел в текста на разпоредбата, прилагането ѝ в Страсбург отграничава изтезанията от нечовешкото отнасяне/наказание не само въз основа на по-високия интензитет на болката или страданието, но също и въз основа на съществуването на определена цел. За разлика от ООН Конвенцията против изтезанията, списъкът с целите по чл. 3 ЕКПЧ не е изчерпателен.

По своята йерархия, забранените форми на отнасяне са подредени от изтезанието - като най-тежка форма, през нечовешкото отнасяне или наказание като средна по тежест форма, до унизителното отнасяне или наказание като най-леката форма на малтретиране. Забраната на чл. 3 обхваща както физическа болка, така и психически тормоз.

Европейският съд за правата на човека дефинира изтезанието като “преднамерено нечовешко отнасяне, причиняващо много сериозно и жестоко страдание”. Досега Съдът е приемал, че изтезание е налице, когато жертвата е подложена на физическо насилие или на комбинация от физическо насилие и психически тормоз.

Степента на суровост, “много сериозно и жестоко страдание”, е необходима, но недостатъчна за да квалифицира отнасянето като изтезание. Освен, че трябва да бъде преднамерено, то трябва да има и определена цел (например изтръгване на самопризнание). Спорно е дали без доказана цел - дори и достигащо необходимото ниво на физическа или психическа суровост такова поведение – може да съставлява нечовешко отнасяне или наказание по чл. 3. По делата *Илхан с/у Турция*,¹⁵ *Егмез с/у Кипър*¹⁶ и *Денизджи и др. с/у Кипър*¹⁷ Съдът е на становище, че наличието на цел е отграничителен белег на изтезанието.

При най-леката форма - унизително отнасяне/наказание, нивото на страданието или унижението следва да надхвърля неизбежното страдание или унижение, присъщо на неблагоприятни за личността, но законни последици от съдебни актове - например при задържане под стража, лишаване от свобода.

Забраната на чл. 3 е абсолютна и не подлежи на дерогиране. Тя е особено валидна по отношение на задържани и лишени от свобода. Тези лица са вече под контрола на властите и употребата на сила срещу тях се счита за излишна и прекомерна. Съдът категорично е приел, че употребата на сила спрямо такива лица е допустима само доколкото е строго необходима за преодоляването на агресивно насилствено поведение от страна на лишения от свобода и следва да се прекрати незабавно след преодоляването на това поведение. ([Рибич с/у Австрия](#) и др.)

По делото [Янков с/у България](#), в което Съдът е намерил нарушение на чл. 3, се казва: **“принудителното обръсване на косата по начало е акт, който може да има за последица нахърняване на човешкото достойнство или може да предизвика чувства на угнетеност, способни да унижат и да подкопаят самочувствието.”** (§114).

¹⁵ *Ilhan v. Turkey*, решение от 27 юни 2000 г., § 85.

¹⁶ *Egmez v. Cyprus*, решение от 21 декември 2000 г., §§ 77-78.

¹⁷ *Denizci and Others v. Cyprus*, решение от 23 май 2001 г., §§ 384-385.

Тежест на доказване на нарушението на чл. 3

В тежест на държавата е да предостави правдоподобно и удовлетворително обяснение на нараняванията, ако при задържане едно лице е било в добро здраве, но е освободено с наранявания, за които властите твърдят, че не са резултат от забранени от чл. 3 действия. (делата [Томази срещу Франция](#)¹⁸, § 110; [Рибич срещу Австрия](#)¹⁹, § 34 и [Аксой срещу Турция](#)²⁰, § 61). Ако, обаче се установи, че претендиращата жертва е оказала съпротива при законен арест, обърнатата върху държавата тежест на доказване не е толкова строга.

Кодекса на ООН за поведението на правопривагащите органи от 1979 г предвижда отговорност за действията на държавните органи и длъжностни лица - независимо дали са действали по заповед или по собствена инициатива.

По редица български дела Съдът е установил, че твърденията за полицейска бруталност не са били ефикасно и адекватно разследвани на вътрешно ниво и е намерил, че България пренебрегва позитивните си задължения по членове 2 и 3. По делото [Асенов и др. с/у България](#) Съдът е намерил нарушение на чл. 3 поради липсата на ефикасно официално разследване на твърденията на жалбоподателя за малтретиране от страна на полицията. В [Ангелова](#) - след като констатира, че държавата не е предоставила приемливо обяснение за нараняванията по тялото на жертвата, Съдът приема, че е налице нарушение на чл. 3. От тези и други последващи дела, става ясно, че няма признаци да са предприети достатъчни реални мерки, след решението по *Асенов* от 1998 г. В отчета на правителството пред Комитета на министрите, е заявено, че е предприето необходимото за да се гарантира спазването на изискването за бързо и задълбочено разследване на твърденията за малтретиране, така че да се предотвратят бъдещи нарушения.

Делото [М.Ч. с/у България](#) повдига въпроса за предоставената от българския закон и практика неефикасна защита срещу изнасилване и сексуален тормоз, тъй като на наказателно преследване, подлежат само случаите, в които жертвата се е съпротивлявала активно. Съдът отбелязва, че ***“исторически погледнато, в редица страни по дела за изнасилване вътрешното право и съдебната практика са изисквали доказателства за употребата на физическа сила от извършителя и за физическа съпротива от страна на жертвата. Изглежда, обаче това вече не се изисква в европейските страни. В юрисдикциите на прецедентното право - в Европа и другаде, всяко позоваване на физическа сила е било премахнато от законодателството и/или съдебната практика. Въпреки, че в повечето европейски държави с континентални правни системи, законната дефиниция на изнасилването съдържа позоваване на употребата на насилие или заплахи за насилие от страна на извършителя, в съдебната практика и в правната доктрина не силата, а липсата на съгласие е решаващо за дефинирането на изнасилването”***. Съдът отбелязва, че между държавите-членки на Съвета на Европа ***“съществува консенсус, че наказването на сексуалните действия, извършени без взаимно съгласие, независимо дали жертвата се е***

¹⁸ *Tomasi v. France*, решение от 27.08.1992г.

¹⁹ *Ribitsch v. Austria*, решение от 4.12.1995г.

²⁰ *Aksoy v. Turkey*, решение от 18.12.1996г.

съпротивлявала или не, е необходимо за ефикасната защита на жените срещу насилието, и са настоявали за прилагането на по-нататъшни реформи в тази област.”

“При съвременните стандарти и тенденции, позитивното задължение на държавите-членки по [чл. 3](#) и [чл. 8](#) от Конвенцията изисква наказването и ефикасното преследване на всеки извършен без съгласие сексуален акт - дори когато жертвата не се е съпротивлявала физически.” Съдът е приел, че българските власти е трябвало да проучат всички факти и да вземат решение въз основа на преценката на всички съпътстващи обстоятелства. Разследването и изводите от него също е трябвало да бъдат фокусирани върху въпроса за липсата на съгласие. Съдът е установил, че ефикасността на разследването по случая на жалбоподателката, и по-специално, подходът на следователя и на прокурорите, не е в съответствие с позитивните задължения на България по членове 3 и 8 от Конвенцията – видени в светлината на релевантните модерни стандарти на сравнителното и международното право – да установи и ефективно да прилага наказателноправна система, наказваща всички форми на изнасилване и сексуален тормоз.

Някои специфични случаи, които често повдигат въпроси по чл. 3

Чужденците и подлагането им на риск от малтретиране извън съответната страна-членка

Чл. 3 е приложим спрямо лицата, застрашени от екстрадиране или депортиране в страна, в която има реален риск, че ще бъдат подложени на изтезания или други форми на малтретиране – т.н. “очаквано малтретиране”. Отговорността на държавата-членка включва задължението да не допуска екстрадиране в искаща страна, която не предоставя гаранции срещу изтезания – принцип, категорично утвърден в съдебната практика след основополагащото решение по делото [Сьоринг с/у Обединеното кралство](#)²¹ от 07.07.1989 г.

Дискриминация

В доклада си по делото на *Източно африканските азиатци*²² Европейската комисия по правата на човека е установила принципа, че институционализираната расова дискриминация може да представлява нарушение на забраната на унижително отнасяне. По делото [Абдулазис, Кабалес и Балкандали](#) Съдът е разяснил, че държавата трябва да цели да унижи някого за да бъде в нарушение на чл. 3²³. В Доклада за състоянието на основните права в Европейския съюз и неговите членове от 2002 се сочи, че в редица държави-членки на ЕС е констатирано полицейско насилие, включващо физическо насилие и прекомерна употреба на сила срещу роми и други подобни групи. През последните четири години в докладите на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността към Съвета на Европа за състоянието в различни европейски страни, включително

²¹ *Soering case*, решение от 7.07.1989 г.

²² *East African Asians case*

²³ *Abdulaziz, Cabales and Balkandali*, решение от 28.05.1985, Series A no. 94, p. 42, para. 91.

България, Чехия, Франция, Гърция, Унгария, Полша, Румъния и Словакия се изразява загриженост от случаи на полицейско насилие мотивирано от расизъм, по-специално спрямо роми.

В доклада си за България от 2004 г. *Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността (ECRI)* изтъква, *inter alia*:

“Особено безпокойство предизвикват често срещаните прояви на дискриминация и насилие срещу представители на ромската (циганската) общност от страна на полицията. През март 1997 г. Комитетът за предотвратяване на изтезанията към Съвета на Европа отбеляза, че “в България заподозрените в извършване на престъпление лица, които са задържани от полицията са изложени в значителна степен на риска да бъдат малтретирани при задържането си и/или докато се намират в полицейския арест и ... в някои случаи може да се стигне до тежки изтезания/насилия ... В годишния си доклад за 1998 г. Проект Права на Човека ... се посочват най-често срещаните нарушения: употреба на прекомерна физическа сила по време на задържането с цел да се изтръгнат показания; неоправдана употреба на огнестрелни оръжия; провеждане на обиск без заповед; разрушаване на имущество и лични заплахи срещу лица, които са се оплакали от полицията пред компетентните органи ...”

ECRI препоръчва създаването на независим орган за разследването на полицейски, следствени и пенитенциарни практики на явна и скрита расова дискриминация, който да гарантира, че всеки дискриминационен акт се наказва строго. По-късно *ECRI* е напомнил, че **“Един специализиран орган, който да се бори срещу расизма и дискриминацията, както се препоръча по-горе, може също да има важна роля в това отношение ... Изнесено бе, че ромите/циганите са жертва на физическо насилие от страна на охраната и служители в българските затвори”**.

От казаното до тук и в светлината на решенията по делата *Великова*, *Ангелова* и *Начова* може да се направи извода, че българското правителство следва да предприеме по-енергични мерки за да се приведе положението на ромите в съответствие с международните стандарти по правата на човека. Приетият Закон за защита срещу дискриминацията следва да се оценява като стъпка в тази посока.

Условията на живот в местата за лишаване от свобода и третирането на лицата извършващи наказание лишаване от свобода до живот

До скоро Европейският съд приемаше, че условията на живот в местата за лишаване от свобода не попадат в обхвата на чл. 3 от Конвенцията, тъй като не представляват преднамерено малтретиране. В последно време - по делата [Дугоз с/у Гърция](#)²⁴, [Калашников с/у Руската федерация](#)²⁵ и поредица жалби срещу Украйна, Съдът прие, че лошите условия на живот могат да съставляват нарушение на забраната на нечовешко и унижително отнасяне/наказание сами по себе си.

²⁴ *Dougoz v. Greece*, решение от 6.03.2001г.

²⁵ *Kalashnikov v. Russia*, решение от 15.07.2002г.

В делото *Калашиников с/у Русия* Съдът обхваща пенитенциарните стандарти и подчертава, че повечето от проблемите - като незадоволителни хигиенни и санитарни условия са срещани и другаде, но това не освобождава държавата от позитивните ѝ задължения по чл.3 (виж §§ 93-94 и 102, също решенията *Aliev v. Ukraine*, 2003, §. 151; *Dankevich v. Ukraine*, 2003, § 144 и др.). Съдът е отбелязал, че площта за един затворник в килията на жалбоподателя е била между 0,9 кв.м. и 1,9 кв.м. В тази връзка Съдът е напомнил, че препоръчителното пространство за един в затворник според КПИ е около 7 кв.м. Така, по мнение на Съда, килията е била постоянно и сериозно пренаселена – състояние, което само по себе си повдига въпрос по чл. 3.

Условията в арестантските помещения и отнасянето към задържаните лица също могат да повдигнат въпроси в обхвата на чл. 3. Делата *Асенов*, *Великова*, *Ангелова* и *Начова* сочат силно уязвимото положение на задържаните лица. Според обсъдената с магистрати информация от предварителния доклад на Български адвокати за правата на човека, липсва изрична регламентация на битовите условия, в които следва да пребивават задържаните и лишените от свобода в арестите и в затворите. ЗИН и ППЗИН уреждат само режима на изтърпяване на наказанието лишаване от свобода, наказанията доживотен затвор и доживотен затвор без право на замяна. В Наредба № 2/99 г. за положението на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение "задържане под стража", издадена от министъра на правосъдието се изброяват по-скоро повърхностно някои права, и то само на задържаните с невлезли в сила присъди. Известен прогрес относно условията в местата за задържане в структурните звена на МВР бележи Инструкция № 1-167/2003. Инструкцията предвижда, че помещенията за задържане се осигуряват с постоянна вентилация и достъп до естествена светлина. Специфични разпоредби има относно битовите условия в местата за задържане на непълнолетни и малолетни.

Като се имат предвид конкретните материални условия, строгостта на мерките, тяхната продължителност, преследваната цел и ефектите върху лишените от свобода, тази ситуация попада в обхвата на чл. 3.

По отношение на липсата на ефективна възможност да се обжалва изолирането в наказателна килия

Въпреки че сами по себе си дисциплинарните наказания не противоречат на разпоредбата на чл. 3 от Конвенцията, изолирането в килия следва да се разглежда внимателно от гледна точка на забраната за нечовешко отношение.

Според разпоредбите на ЗИН изолирането в наказателна килия е регламентирано като дисциплинарно наказание, което може да продължи до 14 денонощия за пълнолетните. Приложимостта на това наказание до 10 денонощия за непълнолетните е особено стряскащо. Макар съществуването на такова наказание да не е непременно в противоречие с чл. 3, то следва всякога да се разглежда в светлината на условията в ареста. То също така е в противоречие с Минималните стандарти за отнасяне към затворници на ООН от 1977 г. и с Принципите за защита на всички принудително задържани или лишени от свобода лица от 1988 г. (чл. 14 и чл. 15). Тези въпроси са били обсъждани и от

Комитета за превенция на изтезанията по време на посещението им в България през 1995, 1999 и 2002 и КПИ е направил съответни препоръки.

Режим и условия на живот по време на мораториума и изтърпяването на наказанието доживотен затвор

В решенията по делата [Г.Б. срещу България](#) и [Йоргов с/у България](#) от март 2004 г. /не влезли в сила/, Съдът подчертава, че за да е приложим чл. 3 по отношение на лишено от свобода лице, неговото страдание и унижение следва да достигнат отвъд неизбежния елемент на страдание, свързан с тази форма на законно третиране или наказание. Съдът, обаче, внимателно отбелязва, че държавата трябва да осигури на лишено от свобода лице условия, които са съвместими с човешкото достойнство и че начинът, по който се изпълнява наложената мярка, не може да го подлага на дистрес и трудности отвъд неизбежното страдание, присъщо на лишаването от свобода, както и че – с оглед на практическите обстоятелства на лишаването от свобода, здравето и доброто състояние на лицето следва да са адекватно осигурени.

Във връзка с наложеното смъртно наказание и реалната възможност за екзекуция, Съдът отбелязва, че *“личните обстоятелства на осъдения, условията, при които той е задържан в очакване на екзекуцията и продължителността на задържането преди екзекуцията са примери за фактори, които довеждат до третирането попадащо в обхвата на чл. 3”*

Следователно, според Съда, при оценката на условията на лишаването от свобода специфичните оплаквания на жалбоподателя следва да се разглеждат в светлината на кумулативния ефект от тези условия.

С оглед на достъпната на Съда информация относно отмяната на смъртното наказание в България и съществуващите в периода на мораториума гаранции, както и като има пред вид предоставяната на жалбоподателите медицинска помощ, по тези дела Съдът е приел, че ситуацията на жалбоподателите не е сравнима с тази на лицата, подложени на феномена “опашка за екзекуция” - характерна за страни, в които действително се извършват екзекуции и че поради това, тревогите от смъртните присъди, които не е могло да бъдат приведени в изпълнение, не съставляват нечовешко третиране. В делата на *Г.Б.* и *Йоргов* (2004), Съдът накратко се спира и на оказваната лекарска помощ, макар и понякога тя да е била забавяна. Съдът е отделил малко внимание на дългите периоди на изолация на жалбоподателите. По отношение на строгият затворнически режим, на който жалбоподателите са били подложени се отбелязва, че никаква медицинска или психологическа помощ по време на продължителната изолация не може да замести необходимостта от човешки контакт. В допълнение, Съдът отбелязва, че макар увреждащият ефект от мизерния режим, на който жалбоподателите са били подложени да е бил известен на съответните власти, той автоматично е бил поддържан в продължение на много години. Съответният закон и правилникът за неговото прилагане не били изменени. Съдът намира, че поправките – въведени чрез вътрешни непубликувани инструкции не изясняват задоволително всички аспекти на този режим. По тези причини, Съдът намира, че усилено строгият специален режим, на който жалбоподателите са били подложени в продължение на повече от осем години – повече от шест, от които – след влизането на Конвенцията в сила за България, както и материалните условия на това лишаване от свобода са причинили страдание отвъд неизбежното при

лишаване от свобода. Поради това Съдът заключава, че е бил достигнат минималният праг на жестокост изискван от член 3 от Конвенцията и че жалбоподателите са били подложени на нечовешко и унижително отнасяне в нарушение на чл. 3.

Въпросът, дали уникалното за Европа наказание доживотен затвор без право на замяна е в съответствие с изискванията на чл. 3 от ЕКПЧ предстои да бъде разгледан от Съда. Следва обаче да се отбележи, че наказателната система не трябва да цели единствено наказването, но и промяната в затворника и предоставянето на възможност на поправилите се да се завърнат отново в обществото и да допринесат за неговото благосъстояние. Този подход не е “снизходителен към престъпността”, а поставя престъплението в една по-широка социална перспектива, което само може да повлияе благоприятно на развитието на обществото като цяло и на ръста на престъпността, в частност. В допълнение определението на наказанието доживотен затвор в българския закон не цели нищо друго освен пълната изолация на осъдените, от което се презюмира, че тези лица са “престъпници по природа”, което противоречи на целите на наказанието, така както те са дефинирана в същия закон от една страна и на понятието ресоциализация от друга. По наше мнение, обществената нужда от налагане на такова наказание на лице, което е на преклонна възраст, болен и немощен, е неясна – в този случай наказанието е едновременно и скъпоструващо, и неефективно.

В тази връзка трябва да се има предвид и Доклада на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне или наказване (“СРТ”) по повод посещението му в България през 1995:

“По отношение на материалните условия има още много да се желае: дневната светлина в килиите е мъждива, а изкуственото осветление - слабо, отоплението е недостатъчно, обзавеждането - оскъдно и нуждаещо се от поправка, спалното бельо е мръсно и т.н. Извеждането от килиите се свежда до 15 минути дневно за тоалет, един час за разходка на открито (което според затворниците не е гарантирано всеки ден) и едно свиждане месечно. На двамата лишени от свобода не е позволено да работят /дори и в килиите си/, нито да посещават библиотеката, киносалона или трапезарията /храната им се носи в килиите/. Накратко, те са подложени на изключително ограничен режим, по-специално – човешките контакти са твърде ограничени. Те се състоят предимно във възможността да говорят помежду си по време на разходката на открито /която извършват съвместно/ и от време на време - в контакти с представители на затворническата администрация. На практика единственото смислено занимание, което им се предлага е да четат вестници и книги и да пишат писма.

Макар описаната ситуация да е в съответствие с правилата относно режима на осъдените на смърт, възприети след мораториума върху екзекуциите, според КПИ тя е неприемлива.

Общозвестно е, че при липсата на подходящи умствени и физически стимули, всяка форма на продължителна изолация има вероятност да даде увреждащ ефект и да резултира във влошаване на умствените възможности и социални способности. Делегацията намери, че прилаганият в Затвора Стара Загора режим за осъдените на смърт не осигурява такива стимули.

Комитетът предлага режимът спрямо осъдените на смърт държани в Затвора в Стара Загора, както и в други затвори в България да бъде променен по

начин, който да осигури предлагането на смислени занимания и подходящ човешки контакти. КПИ препоръчва също така да бъдат предприети мерки за подобряването на материалните условия в килиите на осъдените на смърт в Затвора Стара Загора.”

По време на срещата на работната група на 19 февруари 2004 г. за обсъждане на предварителните доклади на Български адвокати за правата на човека и на СИМ, представителят на ГДИН се присъедини “към оценката, че европейската законодателна и пенитенциарна практика не познава такова наказание и то влиза в противоречие с характерната за нея философия.” В становището се посочва: “Очевидно е налице тенденция за ожесточаване на наказанията, тъй като в нашата страна практически съществуват три вида наказания доживотен затвор. Наличието на подобни тежки санкции срещу престъпните деяния до момента не са довели до промяна в равнището на криминалната активност. Безспорно те са в унисон с определени обществени нагласи и политическият елит се съобразява с тях, но това не оказва съществено въздействие върху правонарушенията и прогнозите за предстоящите няколко години са неблагоприятни ... С въвеждането на наказанието доживотен затвор без право на замяна възникнаха допълнителни сериозни проблеми в местата за лишаване от свобода. Към 01.10.2002 г. броят на доживотно осъдените лица, които са изчерпали възможностите на законодателството за налагане на друг вид наказание, е 85. Други 50 лица са с наказание доживотен затвор, наложено от първа инстанция или с обвинение за извършено престъпление, за което се предвижда такова наказание. За тази категория лица, законът предвижда единствено третиране в условията на строга изолация.” (П. Василев, 2003 г., с. 38).

“Посоченият начин на третиране на осъдени на доживотен затвор без право на замяна е обект на сериозни критични дискусии в средата както на практикуващите пенитенциаристи, така и сред изследователските кръгове на психолозите, криминолозите и психолозите. Тези негативни професионални становища се основават на реалните факти и оценки, характеризиращи психичния и психиатричния статус на доживотно осъдените. Сред тях се срещат ... депресивни състояния, неврози, неврастеници, шизофреници, манийни състояния, психопатии с разстройство в емоционално-волевата сфера и влеченията, алкохолна и наркотична зависимост и др. Поради тази причина лишените от свобода с психически разстройства са под непрекъснато медицинско наблюдение и контрол и периодично се лекуват в специализираното психиатрично отделение към болницата в затвора Ловеч...” В становището се посочват множество позитивни мерки предприети от затворническата администрация за да се преодолее ефектът на наказанието "доживотен затвор без право на замяна", “чието практическо изпълнение поражда редица проблеми и само задълбочава процесите на личностов разпад и социална деградация при правонарушителите”. Заслужава висока оценка фактът, че “Самата пенитенциарна практика бе принудена да се адаптира към него и да търси решения за неговата хуманизация. Без осъществяването на подобна линия от страна на пенитенциарните управленци и експерти, броят на извънредните произшествия, тежките нарушения, суицидите и самоуврежданията щеше да е значително по-висок”. Въпреки недостатъчните гаранции на законовия регламент, “българските пенитенциарни служители европеизираха в български условия изпълнението на това наказание, следвайки принципите на

хуманизацията, нормализацията и персонификацията на пенитенциарните дейности.” Становището на ГДИН е свидетелство за конструктивния диалог между компетентните български власти и Български адвокати за правата на човека и СИМ. Приветстваме позитивните стъпки, които бяха предприети след 1990 г. с изменението и допълването на Наказателния кодекс. Висока оценка заслужава и фактът, че българската администрация на местата за лишаване от свобода е изпълнила в най-висока степен препоръките на Европейския комитет за превенция на изтезанията и е създала редица условия за по-хуманно изпълнение на това наказание. В тази връзка приветстваме и създаването на условия за работа на лишените от свобода в редица затвори. Поради това, от изключително значение е тези позитивни стъпки да бъдат подкрепени изцяло от законодателната и изпълнителната власт в България, така че условията в затворите да достигнат необходимия стандарт.

Друг въпрос, който остава без отговор в решенията на Съда по делата *Г.Б. и Йоргов срещу България* е, че Съдът не е преценил за необходимо да се произнесе, дали са налице основания за разглеждане на делата в светлината на чл. 13 (право на ефективно вътрешно средство за защита). Съгласно постоянната практика на Съда, наличието на ефективно вътрешно средство за защита е абсолютно необходимо, когато съществува защитима претенция по чл. 3. Според нас, липсата на правна уредба относно режима, при който жалбоподателите е трябвало да изтърпяват присъдите си, на практика представлява ясен казус, който е следвало да бъде разгледан от Съда. Според нас, такава констатация дава свобода на всяка държава да държи затворниците при произволни условия, а що се отнася до задължението за осигуряване на ефективни вътрешноправни средства за защита – те са мислими само при твърдение за нарушаване на съществуващи разпоредби и само при наличие на процедура за оплаквания пред национален орган.

В светлината на принципа за позитивните задължения, правителството е длъжно да предприеме необходимите действия, за да гарантира, че няма да съществува риск затворниците да бъдат подлагани на нечовешко или унизително отнасяне. Поради това, липсата на процедура за оплаквания пред национален орган не е в съответствие със задълженията по Европейската конвенция за правата на човека.

Медицинско обслужване на задържаните лица

По отношение на осъдените лица, въпреки радикалните промени в законодателството през последните години, медицинската помощ на лишените от свобода все още се регламентира от Наредба № 2/1982 г. за медицинското обслужване в местата за лишаване от свобода, издадена от Министъра на вътрешните работи и Министъра на народното здраве. В нея съществуват архаични и неприложими текстове, а същевременно съществени проблеми остават извън периметъра ѝ. Промените в ЗИН от 2002 г. предвиждат издаването на нова наредба, но тя все още не е факт.

Следва да имат предвид изводите в [Калашиников](#) /вж.по-горе/, според което финансовите затруднения не извиняват пропуската да се осигурят изискваните от чл.3 здравословни условия. В това решение Съдът е обсъдил и: липсата на

подходяща вентилация и пренаселеността на килията; множеството паразити мръсотията и лошото състояние на килията, пространството, определено за тоалетна и факта, че жалбоподателят се е заразил с кожни болести и гъбични инфекции.

Според описаната в доклада на Фондация Български адвокати за правата на човека практика във връзка с грижата за здравословното състояние на лишените от свобода, законът не осигурява незабавна възможност за намеса всякога, когато животът или здравето на един лишен от свобода са изложени на риск. Тази ситуация може да породи основания за отговорност на правителството за евентуални нарушения на чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията.

Комитетът за превенция на изтезанията също е изразил загрижеността си по този въпрос в параграфи 127-133 от Доклада си за България от 1999:

“[М]едицинските грижи в българските затвори се осигуряват от Министерството на правосъдието... Затворническият лекарски и долекарски персонал се назначава от Главно управление места за лишаване от свобода и е на негово подчинение, а дейността им - под негов контрол. Медицинските служби към затворите прилагат общите указания издавани от Министерството на здравеопазването, а настаняването на затворници за спешно лечение в болнични заведения към Министерството на здравеопазването е възможно. От становището на Министерството на здравеопазването, обаче, става ясно, че от гледна точка на разпределението на отговорността, осигуряването на лекарската помощ за затворници е отвъд техния контрол.

Подобна е ситуацията и в много други европейски държави, където осигуряването на медицинска помощ е отговорност на затворническите власти. Комитетът, обаче е убеден, че по-широкото участие на Министерството на здравеопазването в системата на затворите би спомогнало за осигуряването на оптимална здравна помощ за лишените от свобода, както и за прилагането на принципа за уеднаквяване на здравната помощ в затворите и извън тях. Именно този подход е отразен в приетата наскоро от Комитета на министрите към Съвета на Европа Препоръка № R (98) 7 относно етичните и организационни аспекти на медицинската помощ в затворите.

[3]а да се гарантира професионалната независимост и качеството на работата на медицинския персонал, е необходимо възможно най-тясното му свързване с всички останали представители на лекарската професия, осигуряващи помощ за обществото като цяло.

Комитетът за предотвратяване на изтезанията подчертава, че каквато и да е институционалната обвързаност на медицинската помощ в затворите, основното изискване е професионалните решения на лекарите да изхождат единствено от медицински критерии, както и че качеството и ефективността на тяхната работа следва да се наблюдава от квалифицирани медицински власти.”

След 1995 година пред Комитета за предотвратяване на изтезанията е докладван известен напредък. *“Назначени са лекари на пълен работен ден и са открити места за психиатри във всички затвори, предприети са също така*

мерки за назначаването на медицински сестри. Същевременно е преодолян недостигът на лекарства в системата на затворите ...

... Комитетът подчертава, че всяко искане за преглед от лекар трябва да бъде съобщено на лекаря и не може да бъде подлагано на скрийнинг оценка от затворнически персонал.”

Медицинското обслужване на обвиняемите и подсъдимите се регламентира от Глава 12 на ЗИН и от Наредба № 2 за положението на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение задържане под стража. Както в Закона (чл. 132в), така и в Наредбата (чл. 21, ал. 1) е предвидено, че задържаните се посещават от лекар най-малко веднъж седмично, но дори тя изглежда се пренебрегва в практиката. Този регламент следва да се **измени така, че да е възможно по искане на лишения от свобода да се реагира бързо на неговите неотложни медицински нужди.**

Според обсъдения доклад на Български адвокати за правата на човека, при влошено здравословно състояние задържаните лица нямат процесуални гаранции за провеждане на медицинска експертиза в производство по молба за изменение на мярката за неотклонение задържане под стража на това основание. Съдилищата често отказват да назначават такава експертиза, тъй като считат, че задачата им се ограничава до преценка на законосъобразността на задържането въз основа на събраните доказателства по преписката. **Тази практика повдига сериозен въпрос по отношение на задълженията на държавата по чл. 2 и чл. 3. Като се има предвид естеството на правата, гарантирани от чл. 2 и чл. 3, достатъчно е жалбоподателят да докаже, че властите не са направили всичко, което е било разумно да се очаква от тях, за да предотврати реална и непосредствена опасност за живота, за която властите са знаели или е трябвало да знаят. В този случай има нарушение на Конвенцията.**

Може да се каже, че една от гаранциите за достъп до лекарска помощ, както и срещу употребата на сила по време на задържане е достъпът до адвокатска защита. Стандартните минимални правила на Съвета на Европа за третиране на затворници предвиждат:

“Чл. 93. Всеки неосъден затворник има право от момента на своето задържане да избере своя адвокат или да получи възможност да кандидатства за безплатна правна помощ, когато такава помощ е допустима, както и да бъде посещаван от адвоката си с оглед защитата си, както и да подготвя, предава и получава от защитника си конфиденциални указания. По негово искане следва да му бъдат предоставяни всички необходими условия за тази цел. По-конкретно следва да му бъде осигурявана безплатната помощ на преводач за необходимите му контакти с администрацията и за неговата защита. Срециите между затворника и неговия защитник могат да бъдат наблюдавани, но не и подслушвани, било пряко или непряко, от полиция или друг служител.”

Въпреки че тези принципи не обвързват държавите, те съдържат поне минимален стандарт за отнасяне към лишените от свобода лица. В случай, че държавата допусне отнасяне, което не съответствува на този минимум, пропускът ѝ може лесно да попадне в обхвата на забраненото поведение по чл. 3 от Конвенцията.

В светлината на абсолютния характер на членове 2 и 3 от ЕКПЧ, заедно със задължението да се гарантират правата по Конвенцията (чл. 1), държавата е длъжна да гарантира и изискваните от чл. 13 ефикасни вътрешноправни средства за защита. Те безспорно включват като минимум приемането на адекватен законов регламент на положението на лишените от свобода лица, който да дава възможност за упражняване на контрол, а в случай на нарушения – възможност за ефективно оплакване пред националните власти.

Позитивен принос в диалога относно съответствието на ангажиментите на българското правителство с международните стандарти за правата на човека представлява и представеното по време на дискусиата през декември 2003 становище на МВР по разглежданата проблематика. В него се изтъква, че *“спазването на правата на човека са основен ангажимент на МВР и се реализира посредством организационно-управленски мерки, изразяващи се в постоянно осъвременяване на нормативната база, обучение на служителите и установяване на по ефикасен контрол върху дейността на полицейските органи.”* В изпълнение на тези задължения е и утвърдена със заповед на министъра на вътрешните работи през септември 2003 г. *“Инструкция за реда за действие на служителите от МВР при задържане на лица, за оборудването на местата за настаняване на задържани лица и реда в тях.”* Съгласно становището *“нейни основни цели, са:*

- *регламентиране прилагането на европейските стандарти за гарантиране правата на задържаните от полицейските органи лица;*
- *дефиниране на ясни правила за действия на служителите на МВР при задържане на лица;*
- *гарантиране правата на задържаните и най-вече оказването на медицинска помощ, правото на адвокатска защита, уведомяване на близък или роднина.*

Относно битовите и санитарно-хигиенните условия и възможностите за медицински грижи за спазване правата на човека, Министерството обръща внимание на факта, че с посочената Инструкция са прецизирани изискванията за оборудване на местата за настаняване на задържаните лица. Тези изисквания са базирани върху препоръките, дадени в последния Редовен доклад за Р България на Комитета за предотвратяване на изтезанията.”

Нарушаване на правата на душевноболни лица

През 1999 Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне или наказване е изразил тревога относно третирането на психиатричните пациенти в България. Комитетът е направил конкретни препоръки за прекратяване на физическото или психическо малтретиране в някои от тези места, гаранции, че виновните ще бъдат наказвани, както и мерки, които да гарантират, че персоналът защитава живущите от възможни актове на насилие от страна на останалите в дома. КПИ е отбелязал и неудовлетворителни материални условия в някои от домовете, а тези в Тертер са определени като нечовешки и унижителни. През 2002 г. е публикуван доклада на Amnesty International относно системната дискриминация на хората с умствени увреждания - (AI Index EUR 15/005/2002). В доклада на AI се съдържа информация за множество смъртни случаи в следствие на системно недोхранване

и неоказване на своевременна медицинска помощ. За налагане на унижителни наказания, употреба на немодифицирана електрошокова терапия и неправомерни ограничения на тези лица в противоречие на чл. 3.

През 2003 г. са закрити някои от социалните домове, но техните обитатели са преместени в други домове, където условията за живот са съвсем леко подобри, ако въобще са и подобно на предишните са в отдалечени и изолирани райони. Към липсата на отговорно отношение към проблема за защита правата на тези лица от страна на държавата се добавя и непълната и остаряла регламентация на института на настойничеството и попечителството, с което се блокира образуването на каквото и да било разследване по инициатива на засегнатия. Вярно е, че по закон прокуратурата упражнява надзор за законност и нейните представители могат да се самосезират при данни за извършени престъпления. Въпреки това в болниците и социалните домове системно не се извършват проверки, а след подробния и изчерпателен доклад на Amnesty International не е известно да са образувани наказателни производства. С такава информация не разполагаше и Министерството на труда и социалната политика.

В началото на 2004 г. бе публикуван годишния доклад на Amnesty International. В раздела България на първо място са изнесени отново условията в социалните домове за хора с психически увреждания: *“Често условията, при които живеят хора с психически увреждания в социалните домове са нечовешки и унижителни. Много от пребиваващите там са малтретирани от персонала или други живущи, като на места е въведена недопустима практика на изолиране и ограничаване.”* По-нататък в доклада се сочат конкретни данни за нарушение на правото на живот и забраната на нечовешкото и унижително отнасяне и за липса на ефективни мерки за отстраняване на нарушенията.

В рамките на проведеното с институциите обсъждане бе представено становището на Министерството на труда и социалната политика относно положението на психично болните в институциите. В него се *“обръща внимание на факта, че в България вече съществуват алтернативи на специализираните институции. Към декември 2003г функционират 23 дневни дома /дневни центрове/ - 6 за възрастни с умствена изостаналост и 17 за деца и младежи с умствена изостаналост. За разлика от институциите, тези социални услуги са с висока ефективност и предлагат качествени грижи и това обстоятелство също е констатирано в цитирания доклад на Amnesty International от октомври 2002 г. Представянето на тази информация ще потвърди, че в страната се полагат грижи и се работи за подобряване качеството на живот на хората с увреждания. Още повече, че и двете форми на социални услуги се финансират от държавата.*

В допълнение в становището се отбелязва, че *“след въвеждането на стандартите за социални услуги всички специализирани институции са инспектирани за съответствието им с новите изисквания от Инспектората към АСП. Министерството отбелязва и още един факт, който следва да се има предвид при оценката на усилията, които се полагат за подобряване на състоянието и качеството на живот на хората в институциите – ограничените финансови средства за постигането на тази цел, отразяващи общото състояние в държавата.”*

По-нататък Министерството посочва предприетите от правителството мерки и подчертава, че всички те са в съответствие с направените препоръки в

доклада на Amnesty International от октомври 2002 г., доклада на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отношение или наказание от 2002 г. и в Редовния доклад на Европейската комисия за напредъка на България в процеса на присъединяване към Европейския съюз за 2002 г. Тези мерки на първо място се изразяват в приемането на редица стратегически документи, законодателни изменения и практически мерки, в които приоритет е подобряване на положението на хората, настанени в специализирани институции.

Отбелязано е, че са осигурени средства по международни проекти на неотложни ремонти и построяване на нови комплекси, а в проекта на бюджет за 2004 година е заложено да се създадат нови 10 защитени жилища за хора с ментални увреждания с капацитет 80 души, като държавата ще се ангажира с осигуряване на издръжката им.

В делото *Херцегфалви*²⁶ Съдът фокусира “неравностойното и безпомощно състояние, характерно за пациентите в психиатрични болници, което изисква засилена бдителност когато се преценява дали са спазени изискванията на Конвенцията. Макар че медицинските власти са тези, които взимат решение въз основа на общоприетите правила на медицинската наука за терапевтичните методи, които трябва да се приложат – при необходимост принудително – за да се опази физическото и психично здраве на пациентите, които са напълно неспособни да взимат самостоятелни решения и за които, следователно, те носят отговорност, тези пациенти остават под закрилата на чл. 3, от чиито изисквания не се предвижда освобождаване.” В този случай Съдът е бил обезпокоен, най-вече от продължителността на периода, през който са били използвани белезници и специално легло. В *Кийнан срещу Обединеното кралство*²⁷, Съдът е напомнил, че “властите имат задължението да защитават здравето на лишените от свобода. Липсата на подходяща медицинска помощ може да прерасне в третиране в нарушение на чл.3 (виж *Илхан срещу Турция*²⁸). По-конкретно, в случаите на психично болни лица при преценката дали едно отношение или наказание е несъвместимо със стандартите на чл. 3 трябва да се има предвид и тяхната уязвимост и невъзможността им, в някои случаи, да изказват ясно или въобще недоволството си от това как са били засегнати от конкретно отношение.

С измененията в Правилника за приложение на Закона за социално подпомагане са създадени органи за независим надзор над специализираните институции за предоставяне на социални услуги – инспекторат към Агенцията за социално подпомагане, обществен съвет към всяка община, както и съвети на потребителите на социални услуги и на техните настойници. Възлагат се големи надежди при наличието на нормативна база и натиск от страна на обществото дейността на тези правителствени и неправителствени организации да спомогне стандарта на живот в институциите рязко да се повиши. Измененията в ППЗСП въвеждат стандарти, гарантиращи основни права на лицата в институциите. Правилникът предвижда закриване на дома и глоба на директора при неспазване на стандартите. Въпреки това по наше мнение правата на болните и психично увредените лица са недостатъчно гарантирани в българските институции. В това

²⁶ *Case of Herczegfalvy*, 30 July 1998

²⁷ *Keenan v. United Kingdom* of 3 April 2001

²⁸ *Ilhan v. Turkey* [GC], no. 22277/93, § 87, ECHR 2000-VII

отношение законодателството следва да бъде изменено и тяхното третиране трябва да бъде разглеждано критично с оглед спазването на задълженията по чл. 3

В заключение бихме желали да подчертаем своята признателност за изразените становища българските институции. Това е свидетелство за конструктивния диалог между компетентните български власти и партньорите по проекта. Очевидно е, че предприетите мерки са конструктивни и позитивни и са в съответствие със становището на международните организации. Също така бихме желали да подчертаем положителната оценка на СРТ относно предприетите мерки в тази насока. Следва да се отбележи обаче, че докладът най-общо разглежда поетите от българското правителство задължения, а не е насочен до такава степен към конкретните министерства. В тази връзка бихме искали да обърнем внимание на общия характер на структурата на Европейската конвенция, чийто член 1 гласи: “Високодоговарящите държави осигуряват на всяко лице под тяхна юрисдикция правата и свободите, определени в Част 1 на тази Конвенция”.